

A haderő és a természetvédelem kapcsolata, kihívásai

A természeti értékek és a biológiai sokféleség megőrzésének fontossága napjaink fejlett társadalmában általánosan elfogadott tény. A nemzetek biztonságára hatást gyakorló tényezők között is egyre nagyobb figyelmet kapnak a katonai biztonság mellett az emberiség létét veszélyeztető egyéb, egymással bonyolult rendszert alkotó tényezők.¹

Ezen egyéb tényezők közé tartoznak a természeti erőforrások, de azok a problémák is, amelyeket a katonai biztonságra való törekvés hozott létre. Minden ember kölcsönös függőségben áll a többi emberrel és magával a természeti környezettel is. Ennek a bonyolult rendszernek a megértésében fontos lépés volt az 1987-es Brundtland-jelentésre alapuló *fenntartható fejlődés* koncepciója. A fenntartható fejlődés elvét a nemzeti és nemzetközi biztonságra alkalmazva a kormányoknak és a biztonság területén működő nemzetközi szervezeteknek túl kell lépniük a kizárólag katonai erőkkel történő hagyományos probléma-kezelésen.

Az emberi létet, a nemzeteket és a társadalmakat fenyegető veszélyek egy része a környezet és a természet romlásából ered. Ilyen a vízkészletek csökkenése, az erdőirtás, az elsvatagosodás, a biológiai sokféleség csökkenése és az éghajlatváltozás. A katonai tevékenységek is hozzájárulnak ezekhez a káros változásokhoz, de annak mértéke még nem kapott kellő figyelmet.² Ennek egyik oka lehet, hogy a tanulmányok főleg az egyes iparágak hatásaira fókuszálnak, magát a hadsereg működését pedig nem tekintik iparágnak. Egyes államok pedig a hadseregük működésével kapcsolatosan vagy egyszerűen elnézőbbek,

¹ HAY-EDIE-ARCHER 2002: 2–3.

² PADÁNYI 2022.

vagy felmentést adnak egyes olyan kötelezettségek alól, amelyek más szereplők működését markánsan befolyásolják.

Az emberiség létbiztonságának teljes képét tekintve egyetlen nemzeti vagy nemzetközi szervezetnek, kormányzati, társadalmi vagy civil szereplőnek sem engedhető meg, hogy működésével, döntéseivel az emberiség érdekeit veszélybe sodorja.

A TERMÉSZETVÉDELEM CÉLJA

A természetvédelem alapvetően az evolúció folyamata során kialakult élettelen és az élő természet elemeinek és rendszerének megóvásával foglalkozik.³ Ez a rendszer alapvetően önfenntartó és önszabályozó. A természetvédelem célja az élő és élettelen természeti értékek, valamint a természetes és természetközeli rendszerek megőrzése. A természeti elemek – a természeti értékek – egy bonyolult kapcsolatokkal rendelkező összehangolt rendszert alkotnak, ezért külön-külön nem, csak rendszer formájában őrizhetők meg.

A természetvédelem alapvetéseit a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény (Tvt.) foglalja jogi keretbe. A természetvédelem célja a Tvt. meghatározásán keresztül bemutatva (Tvt. 1. §):

- „a) a természeti értékek és területek, tájak, valamint azok természeti rendszereinek, biológiai sokféleségének általános védelme, megismerésének és fenntartható használatának elősegítése, továbbá a társadalom egészséges, esztétikus természet iránti igényének kielégítése;
- b) a természetvédelem hagyományainak megóvása, eredményeinek továbbfejlesztése, a természeti értékek és területek kiemelt oltalma, megőrzése, fenntartása és fejlesztése.”⁴

³ BIHARINÉ KREKÓ – KANCZLER 2019: 35.

⁴ 1996. évi LIII. törvény.

A természetvédelem feladata egy másik megközelítésben:

„A természetvédelem feladata fenntartani a természet evolúció során kialakult rendjét, mint potenciális erőforrást és mint modellt, megőrizni az élő és élettelen környezet szerkezeti és működési sajátosságait, elősegíteni és biztosítani azon természetes regenerációs folyamatokat, amelyek elvezetnek a természetes vagy azt megközelítő állapot helyreállításához.”⁵

A természetvédelem feladata a Tvt. szerint [Tvt. 2. § (2) pont], hogy:

- „a) a kiemelt oltalmat igénylő, föld-, víz-, növény- és állattani, tájképi, kultúrtörténeti szempontból, illetőleg más közérdekből kiemelt védelemre érdemes természeti értékek és területek körét megállapítsa;
- b) a védett természeti értékeket és a védett természeti területeket veszélyeztető jelenségeket feltárja;
- c) a védett természeti értékek és a védett természeti területek károsodását megelőzze, elhárítsa, a bekövetkezett károsodását csökkentse vagy megszüntesse;
- d) a védett természeti értékeket és a védett természeti területeket a jelen és a jövő nemzedék számára megőrizze, azokat szükség szerint helyreállítsa, fenntartásukat, fejlődésüket biztosítsa.”

A TERMÉSZETVÉDELEM ÉRTÉKRENDSZERE

A természetvédelem tudománya a természetvédelmi értékek körének meghatározásakor három szempontrendszer vizsgálatát vizsgálja:⁶

- a természetvédelmi jelentőséget;
- a veszélyeztetettséget;
- a természetvédelmi eszmei értéket.

⁵ BIHARINÉ KREKÓ – KANCZLER 2019: 35.

⁶ GALLÉ 2012: 186.

A természetvédelmi jelentőség alapján a tudományág olyan természeti értékekkel foglalkozik, amelyek szerepe kiemelkedő a természeti rendszerekben, illetve amelyek fontosak tudományos, tájképi vagy más közérdek szempontjából. A természetvédelmi jelentőséget a következő kritériumokon keresztül vizsgálhatják:⁷

- *sokféleség/változatosság*: az ökológiai rendszerek, élőhelyek, tájak biodiverzitása (biológiai sokfélesége) jellemzi, amely az adott területen megtalálható fajok, társulások, élőhelytípusok száma, gazdagsága;
- *tipikusság*: két hasonló természeti értékkel bíró terület közül az az értékesebb, amely teljesebb körben tartalmazza az adott típusú élőhelyre jellemző közös tulajdonságokat;
- *ritkaság*: az a ritka, amiből kis mennyiség van; értelmezhető természeti értékekre, tájakra, fajokra és egyes tulajdonságokra is;
- *kor*: általánosságban a régebbi természeti értékek magasabb értéket képviselnek;
- *természetesség*: az a természetes, ami az emberi (antropogén) hatásoktól mentesen alakult ki; egyik fajtája a *természetközeli állapot*, amely esetben bár vannak emberi hatások, de a természetes folyamatok érvényesülnek nagyobb számban;
- *élőhelyi jelentőség*: egy terület értékes, ha azt jelentős számú növény- és állatfaj, azok egyedei veszik igénybe élő-, szaporodó-, táplálkozóhelyként; élőhely lehet barlang vagy mesterséges létesítmény is (például víztározó – Tisza-tó);
- *elterjedtségi jelleg*: általában egy élőhely központi részén (tipikus előfordulás) vagy éppen annak periferiáján (sajátos előfordulás) értékesebb élőhelyek vagy fajok találhatók;
- *szépség, attraktivitás*: esztétikai, vizuális érték, érdekesség mértéke;
- *tudományos jelentőség*: új tudományos ismeretek szerzésére, illetve a meglévő ismeretek tanulmányozására és dokumentálására való alkalmasság;

⁷ GALLÉ 2012: 186–187.

- *oktatási-nevelési érték*: az adott természeti érték mennyire alkalmas oktatási, ismeretterjesztési, tudatformálási célokra.

A veszélyeztetettség alapvetően a természeti környezet folyamatos változásából ered.⁸ Ez a változás lehet természetes eredetű és emberi beavatkozás következménye. A változások napjainkban tapasztalható felgyorsulásával az értékek veszélyeztetettsége is nő.

A veszélyeztetettség érzékeltetésére különböző fokozatú skálákat, kategóriákat alkottak meg nemzetközi szinten, de általában hatfokozatú veszélyeztetettségi besorolást alkalmaznak a veszélyeztetett fajokat tartalmazó *vörös könyvek* vagy *vörös listák* összeállításánál. Magyarországon az alábbi kategóriákat használják:

- *kipusztult vagy eltűnt fajok*: amelyek korábban rendszeresen szaporodtak az ország jelenlegi területén, de jelenlétük legalább 50 éve nem mutatható ki;
- *kipusztulás közvetlen veszélyébe került fajok*: rendkívül kis számban vagy elszigetelt kis állományban, esetleg csak egy állományban fordulnak elő, csökkenő egyedszám jellemzi;
- *aktuálisan veszélyeztetett fajok*: állománya egyes vidékeken alacsony egyedszámú, populációik esetén visszafejlődés tapasztalható, egyes populációik el is tűntek, valamint azok a fajok, amelyek élőhelye erős változás alatt van, jelentős emberi hatás éri (látogatás, bolygatás), törvényes védelem nélkül fennmaradásuk nem biztosított;
- *potenciálisan veszélyeztetett fajok*: jelenleg nincsenek fenyegetve, de bármikor veszélybe kerülhetnek. Ezek a fajok rendszerint az eredeti élőhelyük peremére szorultak, a fő területüktől izoláltak, szigetszerű populációk. Idetartozhatnak olyan gyakori előfordulású fajok is, amelyek állománya csökkenőben van, vagy például gyűjtés, virágszedés miatt nagy az érdeklődés irántuk.

⁸ GALLÉ 2012: 187–190.

Természetvédelmi eszmei értéket, vagyis pénzbeni összecszerű értéket a nemzeti szabályozás szerint védett vagy fokozottan védett, valamint az Európai Unió által közösségi jelentőségűnek nyilvánított növény- és állatfajok esetén határoztak meg.⁹ Ez az összeg az egyes fajok egyedeire vonatkozik és a természetvédelmi bírság megállapításának alapja.

A TERMÉSZETVÉDELEM MAGYARORSZÁGON

A természetvédelemnek két fő formája különböztethető meg: a jogi védelem és a tényleges védelem.¹⁰ A jogi védelem keretében jogszabályokban meghatározott eljárásrendekkel, korlátozásokkal biztosítják a természeti értékek védelmét (például jogszabályi védelem alatt álló területek, védett fajok). A tényleges tevékenység lehet passzív vagy aktív. A passzív védelem esetén a védett érték vonatkozásában nem történik tényleges emberi beavatkozás, csak a védelem megteremtéséről gondoskodnak. Az aktív védelem esetében valamilyen emberi beavatkozással biztosítják a védett érték fennmaradását, esetleg helyreállítását is. Ilyen beavatkozás lehet többek között a növényzetkezelés (kaszálás, legeltetés, cserjeirtás), a vízrendezés, fajok betelepítése vagy életfeltételeik biztosítása.

A természetvédelem ezenkívül két fő irányvonallal dolgozik, ez a területi védelem és a fajok védelme.¹¹

Jogi védelem, jogszabályi környezet

Napjainkban a jogforrási hierarchia csúcsán Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) áll, amely – annak fontosságát elismerve – foglalkozik a természet védelmével a p) cikkben:

⁹ GALLÉ 2012: 190–191.

¹⁰ ZENTAINÉ GÁSPÁR 2023.

¹¹ BIHARINÉ KREKÓ – KANCZLER 2019: 36.

„(1) A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.”¹²

A természetvédelem általános nemzeti irányelveit, előírásait és követelményeit a *természet védelméről* szóló 1996. évi LIII. törvény (természetvédelmi törvény – Tvt.) foglalja jogi keretbe. A Tvt. előírásaira alapulva számtalan egyéb jogszabály határozza meg a természetvédelem egyes területeire vonatkozó részletszabályokat. Ezek közül néhány jelenleg hatályos szabályzó (a teljesség igénye nélkül):

- 1998. évi XXVIII. törvény az állatok védelméről és kíméletéről;
- 2009. évi XXXVII. törvény az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról;
- 275/2004. (X. 8.) Korm. rendelet az európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű területekről;
- 67/1998. (IV. 3.) Korm. rendelet a védett és fokozottan védett életközösségekre vonatkozó korlátozásokról és tilalmakról;
- 33/1997. (II. 20.) Korm. rendelet a természetvédelmi bírság kiszabásával kapcsolatos szabályokról;
- 91/2007. (IV. 26.) Korm. rendelet a természetben okozott károsodás mértékének megállapításáról, valamint a kármentesítés szabályairól;
- 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről.

¹² Magyarország Alaptörvénye.

Területi védelem

A területi védelem egyik lehetősége a terület jogi védelme.¹³ Egy terület mint élőhely jogi védelmével hatékonyan biztosítható az ott élő fajok megőrzése. Egy védett terület értékeinek megóvása szempontjából összefüggés van a terület nagysága, a terület élővilágának változatossága és önfenntartó képessége között. Leegyszerűsítve: minél nagyobb egy terület, annál nagyobb az esély rá, hogy változatosabb legyen, így nagyobb lehet az önfenntartó, valamint a külső káros hatásokkal szembeni rugalmas alkalmazkodóképessége (rezilienciája). Magyarország sűrűn lakott területnek minősül, kiemelten fontos a természetközeli állapotú területek védelme. A Tvt. – figyelembe véve a Nemzetközi Természetvédelmi Unió (IUCN) ajánlását – a 28. §-ban határozza meg a hazai védett természeti területek körét:

„28. § (1) A védett természeti terület a védelem kiterjedtségének, céljának, hazai és nemzetközi jelentőségének megfelelően lehet:

- a) nemzeti park,
- b) tájvédelmi körzet,
- c) természetvédelmi terület,
- d) természeti emlék.”

Nemzeti park az ország jellegzetes, természeti adottságaiban lényegesen meg nem változtatott, olyan nagyobb kiterjedésű területe, amelynek elsődleges rendeltetése a különleges jelentőségű, természetes növény- és állattani, földtani, víztani, tájképi és kultúrtörténeti értékek védelme, a biológiai sokféleség és természeti rendszerek zavartalan működésének fenntartása, az oktatás, a tudományos kutatás és a felüdülés elősegítése. Magyarországon 10 nemzeti park található.

Tájvédelmi körzet az ország jellegzetes természeti, tájképi adottságokban gazdag nagyobb, általában összefüggő területe, tájrészlete, ahol az ember és természet kölcsönhatása esztétikai, kulturális és természeti szempontból

¹³ BIHARINÉ KREKÓ – KANCZLER 2019: 36–44.

jól megkülönböztethető jelleget alakított ki, és elsődleges rendeltetése a tájképi és a természeti értékek megőrzése. Jelenleg Magyarországon 39 tájvédelmi körzet van.

Természetvédelmi terület az ország jellegzetes és különleges természeti értékekben gazdag, kisebb összefüggő területe, amelynek elsődleges rendeltetése egy vagy több természeti érték, illetve ezek összefüggő rendszerének a védelme. A 23. § (2) bekezdése alapján a védett láp, szikes tó természetvédelmi területnek minősül.

Természeti emlék valamely különlegesen jelentős egyedi természeti érték, képződmény és annak védelmét szolgáló terület. A Tvt. alapján egy védett forrás, egy víznyelő, a kunhalom és a földvár is természeti emlékeknek minősül.

Természeti területet országos jelentőségű terület esetén a miniszter, helyi jelentőségű terület esetén a települési – Budapesten a fővárosi – önkormányzat nyilváníthat védetté.¹⁴

A fenti természeti területeken kívül léteznek még egyéb, egy vagy több nemzetközi kezdeményezés, megállapodás vagy egyezmény keretében létrehozott védettségi formák. Ilyenek például a(z):

- bioszférezervátumok: UNESCO *Ember és Bioszféra Programja* alapján;
- ramsari területek: nemzetközi jelentőségű vizes élőhelyek;
- világörökség köre: többségében kulturális örökségek, de van közöttük természetvédelmi terület is;
- biogenetikai rezervátumok: a természetközeli rendszerek megőrzésére irányuló tudományos vizsgálatok céljából (például a táborfalvai lőtér melletti rákosi vipera élőhelye);
- geoparkok: földtudományi értékek területe.

Hazánkban a természetvédelem alkalmazza az úgynevezett *ex lege* védelmi formát is. Ide olyan területek és értékek tartoznak, amelyek védelméről maga a Tvt. rendelkezik. Ilyenek a barlangok, a források, a víznyelők, a lápok, a szikes

¹⁴ Tvt. 24. § (1) bekezdés.

tavak, a kunhalmok és a földvárak, amelyek bárhol vannak az ország területén, a Tvt. erejénél fogva védelem alatt állnak.

A fajok védelme

Bár a fajok védelmének hatásos módja az eredeti élőhely természetes állapotának megőrzésén keresztül a fajok zavartalan életének biztosítása, de ez nem minden esetben valósítható meg vagy elegendő.¹⁵ A vándorló fajok esetében az egész vándorlási útvonalat védeni kellene, ami nem megoldható. Megoldást a veszélyeztetett fajok és a faj minden egyedének – fejlettségi szintjétől függetlenül – jogi védelem alá helyezése jelenti.

A veszélyeztetett fajokról hazai és nemzetközi listák léteznek. Ilyen listát tartalmaz az úgynevezett *vörös könyv* a kihalt és a különböző mértékben veszélyeztetett fajokról. Magyarországon a Tvt. 24. § (2) pontja alapján a természetvédelemért felelős miniszter:

- védetté, illetve fokozottan védetté nyilvánítja a természeti értéket;
- meghatározza az európai közösségi jogi aktusokban szereplő védettségi kategóriába, illetve nemzetközi egyezmény hatálya alá tartozó növény- és állatfajok közül azokat, amelyek kiemelt oltalma szükséges.

A fajok listáját tartalmazó jogszabály *a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről* szóló 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet. A mellékletei tartalmazzák többek között a védett és fokozottan védett növényfajokat, állatfajokat, gomba- és zuzmófajokat, valamint egyedeik pénzben kifejezett értékét. A vörös könyvben és a 13/2001. (V. 9.) KöM rendeletben szereplő listák folyamatosan változnak a természetvédelmi szakmai igényeknek megfelelően.

A kihalt és a veszélyeztetett fajok esetében a jogi védelmen kívül szükséges van a mesterséges körülmények közötti, az úgynevezett területen kívüli vagy kihelyezett

¹⁵ BIHARINÉ KREKÓ – KANCZLER 2019: 44–46.

(*ex situ*) védelemre. Ilyen védelmet valósítanak meg az arborétumok, botanikus kertek, génbankok, állatkertek vagy vadasparkok. Ilyen védelmet biztosít a Rákosvipera-védelmi Központ Kunpeszér mellett, amely a már korábban említett táborfalvai lőtér melletti élőhelyre biztosítja a viperák mesterséges körülmények között szaporított egyedeit.

Az élettelen természeti értékek védelme

A természetvédelem az élettelen elemek védelmével is foglalkozik.¹⁶ A nagy kiterjedésű földtani vagy felszínalaktani értékek általában valamilyen védett természeti terület részét képezik, azonban a kis kiterjedésű, egyedi élettelen természeti értékek védelméről külön szükséges gondoskodni. Ilyen élettelen természeti érték például a talaj, a karszt, a kunhalmok, a földvárak, a rétegtani alapszelvények, az ásványok, a források, a víznyelők, valamint a barlangok.

Az élettelen természeti értékeket az alábbi osztályokba lehet sorolni:¹⁷

- *Esztétikai értékek*: szubjektív megítélésű. Olyan értékek, amelyek a laikust és a szakembert is arra ösztönzik, hogy óvja és védje az adott objektumot, tágabb értelemben magát a természetet.
- *Tudományos érték*: tudományos értékkel bíró objektumok, amelyeket kutatók tanulmányozhatnak. Ilyenek például a kőzet- és rétegtani alapszelvények.
- *Oktatáspolitikai értékek*: olyan földtani és geomorfológiai értékek, amelyek oktatási célt szolgálnak. Látogatóhelyekké alakítva be lehet mutatni a nagyközönség számára a különböző körülmények között képződött kőzeteket és állati maradványokat.
- *Ritkasági értékek*: lehetnek nemzetközi szintűek (például a rudabányai leletek), nemzeti szintűek (például az úrkúti öskarszt) vagy helyi szintű értékek.
- *A földtani természetvédelem egyedei*: ásványok, ásványtársulások és fosztiliák (ösmaradványok).

¹⁶ BIHARINÉ KREKÓ – KANCSLER 2019: 46.

¹⁷ BIHARINÉ KREKÓ – KANCSLER 2019: 47–48.

- *Földtani természetvédelmi objektumok mint biotópok*: az élő és élettelen világ összekapcsolódása élőhelyé (biotóppá). Olyan egyedi ökológiai rendszerek alakulhatnak ki az egyes élőhelyeken, amelyek máshol nem életképesek. Például sziklafalak vagy sziklapárányok élőhelye.

TERMÉSZETVÉDELMI ELVÁRÁSOK A MAGYAR HONVÉDSÉG MŰKÖDÉSÉBEN

A Magyar Honvédség Környezetvédelmi Doktrínája természetvédelmi kérdésekkel is foglalkozik a megfogalmazott célok között:¹⁸

„1.1.1 A köztudatban élő elképzelésekkel ellentétben – a hazai természetvédelem által elismerten – az elmúlt néhány évben bebizonyosodott, hogy a katonák által évtizedek óta használt gyakorlótereken olyan természeti értékek vannak, melyek sok esetben felülmúlják a civil szféra által kezelt hasonló területeken lévő élővilágot, melyhez a lö- és gyakorlóterek zártsága, a zonalitást figyelembe vevő használati rend is hozzájárult. Ezt a tényt dokumentáltan alátámasztják a Natura 2000 Európai Unió Ökológiai Hálózat magyarországi uniós védelemre érdemes területeinek kijelölése során végzett azon felmérések is, amelyek a természeti értékeket vették számba a fontosabb lö- és gyakorlótereken.”

A HONVÉDELEM ÉS A TERMÉSZETVÉDELEM KAPCSOLATA MAGYARORSZÁGON

A honvédelem és a természetvédelem együttműködése az elmúlt évtizedekben a Natura 2000 hálózat hazai megjelenésével erősödött meg. Az állami tulajdonú, Honvédelmi Minisztérium vagyonkezelésében lévő ingatlanok közül több mint 1400 helyrajzi számú terület lett a Natura 2000 hálózat része.

¹⁸ MH Környezetvédelmi Doktrína 2015: 1-1.

Natura 2000 hálózat

A Natura 2000 hálózat az Európai Unió által létrehozott ökológiai hálózat.¹⁹ Célja a közösségi jelentőségű természetes élőhelytípusok, vadon élő állat- és növényfajok védelmével a biológiai sokféleség megóvása, a természeti értékek meglévő kedvező helyzetének fenntartása vagy helyreállítása.

A Natura 2000 hálózatba az Európai Unió két irányelve alapján vannak be területeket:

- a madárvédelmi irányelv alapján kijelölt különleges madárvédelmi területek;²⁰
- az élőhelyvédelmi irányelv alapján kijelölt különleges természetmegőrzési területek.²¹

A madárvédelmi irányelv célja az Európai Unió területén, természetes módon előforduló összes madárfaj védelme. Az irányelv 1. számú mellékletében szereplő madárfajok élőhelyei, illetve a mellékletben nem szereplő, de természetvédelmi szempontból jelentős vonuló fajok élőhelyei, valamint a vízimadarak által látogatott jelentős vizes élőhelyek tartoznak a különleges madárvédelmi területek közé.

Az élőhelyvédelmi irányelv célja a biológiai sokféleség megóvása, a fajok és azok élőhelyeinek fennmaradásának biztosítása. Ennél az irányelvnél az 1. számú melléklet tartalmazza a közösségi jelentőségű élőhelytípusok listáját, 2. számú melléklete pedig a közösségi jelentőségű állat- és növényfajok listáját, amelyek érdekében a különleges természetmegőrzési területeket ki kell jelölni. Az élőhelyek, valamint a növény- és állatfajok listájába Magyarország javaslatát is beépítették.

A Natura 2000 hálózatba való területkijelölést a tervezett területek felmérése, adatgyűjtés és szakmai adatbázis összeállítása előzi meg. Magyarországon a Natura 2000 területeket 45 közösségi jelentőségű élőhelytípus, 36 növényfaj,

¹⁹ Agrárminisztérium [é. n.]

²⁰ 2009/147/EK.

²¹ 92/43/EGK.

101 madárfaj és 105 egyéb állatfaj jelentős hazai állományai jelenléte alapján jelölték ki. A Natura 2000 hálózatba bevonni tervezett területeket a két irányelv alapján az Európai Unió tagállamai maguk jelölik ki. A területek kijelölésénél kizárólag a természetvédelmi szakmai szempontok érvényesülhetnek, gazdasági vagy társadalmi megfontolások nem. Ennek a szabálynak – valamint a területek jó természetközeli állapotának – köszönhető, hogy a Magyar Honvédség által használt gyakorló- és löterek is a Natura 2000 hálózat részei lettek függetlenül attól, hogy már a kijelöléskor tudni lehetett, a természetvédelmi és a honvédelmi érdekek összeegyeztetése sok kihívást jelent majd.

Magyarország területének több mint 21%-a lett a Natura 2000 hálózat része. Ebben szerepelnek korábban már hazai védelem alatt álló területek is (a természetvédelmi területek, tájvédelmi körzetek, nemzeti parkok területe), de bekerültek védelem alatt nem álló új területek is (a gyakorló- és löterek). A hálózatba tartozó területek adatairól, természeti értékeiről és állapotáról részletes jelentést kellett összeállítani, amelyet megküldtünk az Európai Bizottsághoz. Az adatlapok hozzáférhetők a <https://natura2000.eea.europa.eu/honlapon>.

A Natura 2000 területekkel kapcsolatos hazai szabályokat az *európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű területekről* szóló 275/2004. (X. 8.) kormányrendelet tartalmazza. A Natura 2000 hálózatba tartozó területek helyrajzi számainak listája az *európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű területekkel érintett földrészekről* szóló 14/2010. (V. 11.) KvVM rendeletben található.

Mind az élőhelyvédelmi irányelv, mind a 275/2004. (X. 8.) Korm. rendelet kifejti, hogy egy terület Natura 2000 hálózatba való kijelölésével nem annak rendeltetésszerű használatának leállítása, zárt természetvédelmi rezervátum létrehozása a cél. Azok a tevékenységek, amelyek a meglévő természeti értékek védelmével összeegyeztethetők, továbbra is folytathatók. A területen végzett emberi tevékenységek és a természetvédelmi érdekek összeegyeztetése érdekében minden Natura 2000 területre a területileg illetékes nemzeti park-igazgatóság úgynevezett *fenntartási tervet* állít össze.

A természetvédelmi fenntartási terv a Natura 2000 terület, az ott található értékes fajok és élőhelytípusok kezelésére, kedvező természetvédelmi helyzetének megőrzésére, fenntartására, valamint helyreállítására vonatkozó javaslatokat, valamint ezek megvalósításának lehetséges eszközeit tartalmazza. Kötelező földhasználati szabályokat azonban nem állapít meg a 275/2004. (X. 8.) Korm. rendelet. Ezek a fenntartási tervek elérhetők a <https://termeszetvedelem.hu/elfogadott-fenntartasi-tervek/> honlapon.

A Magyar Honvédség használata alatt álló, a Natura 2000 hálózat részét képező gyakorló- és lőterek esetében is elkészültek a fenntartási tervek. A dokumentumok katonai használatra vonatkozó ajánlásokat és előírásokat is tartalmazhatnak, amelyeket a területet üzemeltető honvédségi szervezettel egyeztettek. Az előírásokat a fenntartási tervekből átültetik a gyakorló- és lőter használati utasításába, a gyakorlatok és egyéb kiképzési rendezvények tervezése és végrehajtása során azokat figyelembe kell venni.

A fenntartási tervekben a katonai használattal kapcsolatos előírások rendszerét úgy alakították ki, hogy a gyakorló- és lőter a természeti értékek és a katonai használat sajátosságaihoz igazodva területi kategóriákra (kezelési egységekre, KE) lett felosztva és besorolva. Az egyes területi kategóriákra (KE-re) megengedett vagy korlátozott tevékenységek lettek meghatározva, illetve területkezelési ajánlásokat fogalmaztak meg.

LIFE természetvédelmi programok

A LIFE egy pályázati forrási lehetőség (*L'Instrument Financier pour l'Environnement* – Pénzügyi Eszközök a Környezetvédelemért), amelyet az Európai Unió hozott létre 1992-ben.²² Azóta több ütemben, ütemenként konkrétan meghatározott természetvédelmi és környezetvédelmi célok elérése érdekében lehetett pályázni a LIFE keretében biztosított forrásra.

²² Agrárminisztérium LIFE program: <https://termeszetvedelem.hu/life-program/>

A Magyar Honvédség használatában lévő gyakorló- és lőterek természetvédelmi értékeinek megőrzése érdekében három benyújtott pályázat is részesült támogatásban a LIFE programból:²³

- Kiemelt fontosságú élőhelyek és fajok helyreállítása és megőrzése a Kelet-Bakony térségben (projektkód: LIFE07 NAT/HU/000321): a program aktív része 2009-től 2014-ig tartott, a projekt területe a Várpalota mellett lévő központi gyakorló- és lőtér volt.
- Kiemelt fontosságú pannon homoki élőhelyek helyreállítása és megőrzése katonai használatú területeken a Kisalföld térségben (LIFE08 NAT/H/000289): a program az akkori MH 12. Arrabona Légvédelmi Rakétaezred használatában lévő gyakorló- és lőtér területén 2012 és 2015 között zajlott.
- Kiemelt jelentőségű természeti értékek megőrzése a Turjánvidék Natura 2000 terület déli részén (LIFE10NAT/HU/000020): a tatárszentgyörgyi lő- és gyakorlótér területén 2011 és 2016 között zajlott.

Mindhárom pályázatot a LIFE 2007–2013 közötti LIFE+ pályázati ciklusában nyújtották be, és bírálták el. A három program keretei között többek között az alábbi természetvédelmi érdekű feladatok valósultak meg:

- az özönnövények állományának ritkítása, a területre jellemző növényfajok telepítése;
- a védett állatfajok élőhelyének rekonstrukciója (például a rákosi vipera részére a gyepterület növelése);
- a használaton kívüli épületmaradványok felszámolása, a terület rekultivációja;
- az illegális hulladéklerakások felszámolása;
- a terület vízháztartásának rendezése;
- a katonai használat és a természetvédelmi érdekek összehangolása (fenntartási tervek elkészítése);

²³ SZILÁGYI 2022: 181–182.

- a terület tűzvédelmének javítása, tűzpászta kialakítása, oltóvíztározó létesítése;
- a környező lakosság tájékoztatása, vezetett túrák szervezése.

Mindhárom pályázat több szervezet együttműködésében zajlott. A Honvédelmi Minisztériumon kívül a területileg illetékes erdészetek és nemzeti park-igazgatóságok természetesen résztvevők voltak. A pályázatokhoz olyan szervezetek is kapcsolódtak szakértői feladatokban, mint a WWF Magyarország (World Wide Fund for Nature – Természetvédelmi Világalap) vagy az Aquaprofit Műszaki, Tanácsadási és Befektetési Zrt.

A kiképzési tevékenységek hatása a természeti értékekre, természetvédelmi területekre

A Magyar Honvédség használatában lévő gyakorló és löterek természeti értékeinek gazdagságát jelzi, hogy jelentős részük az *európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű területek* közé, közismertebb nevén a Natura 2000 hálózatba tartozik. Napjainkig minden Natura 2000 területre a területileg illetékes nemzeti park-igazgatóságok elkészítették a *természetvédelmi fenntartási terveket*.

A fenntartási tervek elkészítéséhez az adott területek természeti értékeinek felmérését is végrehajtották. A gyakorló- és lötereken végzett felmérések alapján arra a következtetésre jutottak, hogy ezek a területek a katonai használat miatti elzártságnak köszönhetően kimondottan jó természeti értékekkel, gazdag élőhelyekkel rendelkeznek.²⁴

A gyakorló- és lötereken a honvédségi tevékenységek természeti értékekre gyakorolt hatásait a Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság által összeállított, *Honvédelem és természetvédelem a Kisalföldön* című oktatási segédanyag alapján tárgyaljuk.²⁵

²⁴ GÁLHIDY 2015: 9; TAKÁCS et al. 2022: 5–6.

²⁵ TAKÁCS et al. 2022: 10–11.

A *gyalogosági fegyverekkel végrehajtott lögyakorlatok* során a személyi állomány és a lövészet kiszolgálását biztosító gépjárművek okozta taposás hatása a mérvadó. A járművek mozgása ilyen esetben zömében a meglévő utakra korlátozódik, ebből adódóan a növényzetet érő hatása nem jelentős. A személyi állomány alapvetően a lőtér kijelölt területén tartózkodik, a gyalogos közlekedés okozta taposás hatása is csekély. Számolni kell még a lövések okozta zajhatással, amely az állatvilágra nézve zavaró. Mivel lövészet nincs minden nap, a hatás alkalmoszerű. A lövedékek célterületen történő becsapódásából eredő károsító hatás elenyésző.

Robbanóanyagokkal végzett kiképzések (például kézigránátdobó gyakorlat, műszaki-robbantási gyakorlat) a felszínen okozott talajsérülésekkel fejtenek ki károsodást. A robbantások helyein a talajfelszín felszakad, a növénytakaró sérül. Az ilyen bolygatott területen először gyomfajok, tájidegen özőnnövények jelennek meg. A robbanások hangjának állatokra gyakorolt zavaró hatása ekkor is fennáll, azonban ez is csak alkalmoszerű.

A *harcjárművek nélkül végzett harcászati gyakorlatok* során a taposás okozta hatás jelentkezik a személyi állomány és a gépjárművek mozgása miatt. Ha kézi földmunka is történik (például lövész-tüzelőállás kialakítása), a talajbolygatás miatti gyomosodás is felmerül. Imitációs eszközök használata esetén a felmerülő tűzveszéllyel komolyabban foglalkozni kell. Száraz időszakban előfordult már jelentős, akár több száz hektáros terület leégésével járó tüzeset imitációs eszköz használatából. Ilyenkor akár visszafordíthatatlan károk is keletkezhetnek, amelyek jogi eljáráshoz vezethetnek természetkárosítás miatt.

A *gépjárművekkel, harcjárművekkel végrehajtott vezetési gyakorlatok* alkalmával a már meglévő utakon történik a közlekedés, ezért taposási kárról nem beszélhetünk. A járművek okozta zaj zavaró hatása az alkalmoszerű gyakorlatok miatt nem jelentős.

A *harcjárművekkel végzett harcászati gyakorlatok* az utakon kívüli közlekedés miatt jelentős taposási kárt okoznak. A láncotalpas járművek forduláskor a növénytakarót felszakítják, ezért ott a gyomosodás is megjelenik. A gumikerekes járművek taposási és felszínbolygatási hatása kisebb, de nem elhanyagolható.

Harcjárművek toronyfegyvereivel, tüzérségi eszközökkel, kézi páncéltörő eszközökkel végrehajtott lövészetek esetén a célterületen történő becsapódások, robbanások okoznak jelentős talajsebeket, pusztítják a növénytakarót, elősegítik a gyomosodást. Ezeknél az eszközöknél is megjelenik a tűz keletkezésének veszélye, ráadásul nemcsak a célterületen, hanem a lőtér biztonsági zónájában is. A lövésekből és robbanásokból eredő zajhatása is jelentősen nagyobb.

A légi járművek földi célok elleni lövészete esetében szintén a becsapódások, robbanások okozta talajsebek, a megnövekedett tűzveszély és a jelentős zaj merül fel. Ezenkívül számolni kell a légi járművek madárral való ütközésének lehetőségével is.

A gyakorlatok során végzett műszaki munkák (földmunkák, tüzelőállások, árokrendszerek, támpontok kialakítása) nemcsak a talaj kitermelésével érintett területen, hanem az anyagdepóniák helyén, a munkagépek mozgási és munkavégzési helyein is súlyos természeti károkat okoznak.²⁶ A nagyobb bolygatott felületeken jelentősebb a gyomnövények megjelenése.

A gyakorló- és lőterek területén kialakított *ideiglenes táborhelyek, vezetési pontok, gép- és harcjárműtelephelyek, egyéb ideiglenes létesítmények* esetén a nagy felületen intenzíven végzett taposás okozza a legnagyobb hatást. Ilyen esetben még a talaj bolygatása nélkül is akár teljesen kipusztulhat a növényzet az aktívan igénybe vett területeken.

A taposás, a talajbolygatás, a tüzesetek során védett és fokozottan védett fajok károsodása is nagy valószínűséggel megtörténhet, ezt egy gyakorló- és lőtér területén kiképzés vagy gyakorlat során nem lehet teljesen kizárni. A természeti értékekre gyakorolt káros hatás mértéke azonban csökkenthető, ha az adott területre vonatkozó használati szabályok rendszerébe a természetvédelmi követelményeket is beépítik, majd a szabályokat betartják.

A Magyar Honvédség kezelésében lévő, a Natura 2000 hálózat részét képező jelentősebb gyakorló- és lőterek esetében a területileg illetékes nemzeti park igazgatóság által összeállított természetvédelmi fenntartási tervek tartalmazznak a terület katonai használatára vonatkozó szabályokat, ajánlásokat. Ezeket

²⁶ KOVÁCS et al. 2012.

a gyakorló- és lőteret üzemeltető honvédségi szervezetek kötelesek beépíteni a gyakorló- és lőtér használatát szabályzó utasításba (például a központi gyakorló- és lőtér lőtérhasználati utasítása). A katonai tevékenységekre vonatkozó szabályok lehetnek időbeli korlátozások (például madarak fészkelési időszakára vonatkozó), térbeli korlátozások (például egyes területrészeken tevékenységek tiltása), felügyelet vagy előzetes egyeztetés előírása.

NAPJAINK KIHÍVÁSAI A KATONAI HASZNÁLAT ÉS A TERMÉSZETVÉDELEM ÖSSZEHANGOLÁSÁBAN

A honvédelmi és haderőfejlesztési program keretében egyre több új típusú haditechnikai eszközt szereztek be, és fognak a jövőben is (például PZH-2000 önjáró löveg, Leopard 2A7HU harckocsi, Lynx gyalogsági harcjármű). Az új eszközök beérkezésével a kezelő állomány kiképzésének igénye is megjelenik. Ezzel együtt a gyakorló- és lőterek igénybevételének mennyisége mellett azok módja is változik, hiszen az új eszközök új eljárásrendek alkalmazását és begyakorlását vonják maguk után. Az eddig használt lőterek kialakítását, nagyságát az új harcjárművek és lőszerük képességeihez szükséges igazítani. Nagyobb hangsúlyt kap a manőverek harcjárművekkel való begyakorlása, ezért a gyakorlótereken az utakon kívüli manőverek végrehajtására alkalmas területek iránt is nő az igény. A napjainkban zajló fegyveres konfliktusok tapasztalatait felhasználva új gyakorló- és lőtéri elemek, létesítmények (például műszaki zár, lövészárkok-rendszer, megerősített vezetési pont) kialakítása is szükségessé válhat.

A gyakorló- és lőterek Natura 2000 hálózathoz tartozása miatt minden használatimód-változtatási igényt meg kell előznie a természetvédelmi érdekekkel való egyeztetésnek, a területre vonatkozó fenntartási terv felülvizsgálatának, a katonai használatra vonatkozó előírások módosításának. Ezt az eljárást a gyakorló- és lőteret üzemeltető honvédségi szervezet, a területileg illetékes nemzeti park-igazgatóság – mint természetvédelmi szakkezelő – és a vagyongazdálkodási jogkört gyakorló Honvédelmi Minisztérium szervezeti eleme (jelenleg a HM Védelemgazdasági Hivatal) bevonásával kell lefolytatni. A használati

mód jelentős mértékű változása, új gyakorló- és lőtéri elemek vagy létesítmények kialakítása esetén *a környezeti hatásvizsgálati és az egységes környezethasználati engedélyezési eljárásról* szóló 314/2005. (XII. 25.) Korm. rendelet előírásainak megfelelően Natura 2000 hatásbecslési dokumentáció összeállítása és hatósági engedély beszerzése is szükségessé válhat.

A lőterek vonatkozásában külön említésre érdemes a tűzpászták kialakításának szükségessége. A tűzpászta egy minimálisan 3 méter széles, minden éghető anyagtól mentes, talajjal fedett terület.²⁷ Célja, hogy megakadályozza a tűzpászta egyik oldalán keletkezett tűz áttérjedését annak másik oldalára. Lőtereken a célterületek tűzpásztával való körbekerítésével megakadályozható a célterületen keletkezett tüzek áttérjedése a lőtér biztonsági területére. A kialakítása egyik szempontból természetes élőhely megszüntetésével jár, hiszen annak sávjában minden növényt – mint éghető, a tűz terjedését elősegítő anyagot – el kell távolítani. Ez egy nagyobb lőtéren több hektáros területet is jelenthet. Másik oldalról azonban természetvédelmi értékek megóvását szolgálja, mert a tűz terjedésének megakadályozásával csökkenthető a tűz által elpusztított természetes élőhely mérete. A tűzpászta tehát egy „szükséges rossz”, nyomvonalának kijelölése minden esetben egyeztetést igényel a természetvédelmi szakemberekkel.

ÖSSZEGZÉS

Bár első hallásra a honvédelem és a természetvédelem nem tűnt összeegyeztethetőnek, a leírtak alapján számos kapcsolódási pont azonosítható. Egy modern, fejlett társadalomban a honvédelem sem vonhatja ki magát a természetvédelmi elvárások teljesítése alól. A haza fegyveres erők alkalmazásával biztosított védelme is csak úgy válhat teljessé, ha az adott terület összes értékét törekszik a haderő megóvni. Ide kell érteni a környezeti és a természeti értékeket is, hiszen

²⁷ 4/2008. (VIII. 1.) ÖM rendelet 6. § (3).

világunk összetett működési rendszerében elengedhetetlenek az emberiség alapvető létszükségleteinek biztosításához.

A Magyar Honvédség az elmúlt években már bizonyította, hogy képes együttműködni a természetvédelem területén is más érdekelt szervezetekkel. Kialakíthatók olyan szabály- és feltételrendszerek, amelyek biztosítani tudják a Magyar Honvédség működőképességének biztosítása mellett a természetvédelmi érdekek érvényesülését. A természetvédelmi követelmények figyelembevétele a honvédelem tevékenységeiben a jövőben is alapvető társadalmi és nemzetközi elvárás lesz, amelynek a Magyar Honvédségnél szolgálatot teljesítő katonáknak meg kell felelniük. A hadtudomány és a katonai műszaki tudomány kutatási feladata pedig az, hogy keresse a megoldásokat, és azokat érthető formában tegye közkincssé.²⁸

FELHASZNÁLT IRODALOM

Agrárminisztérium [é. n.]: *Natura 2000 - Általános tudnivalók*. Online: <https://termeszetvedelem.hu/natura-2000-altalanos-tudnivalok/>

Ált/218 A Magyar Honvédség Környezetvédelmi Doktrínája (2015). Budapest: Magyar Honvédség.

BIHARINÉ KREKÓ Ilona – KANCSLER Gyuláné (2019): *Természetvédelem és környezetvédelem*. Budapest: ELTE.

FÖLDI László – PADÁNYI József (2021): Környezetbiztonsági kihívások a haderők számára. In GÖCZE István (szerk.): *Az egyházak és a katonai erők előtt álló kihívások, az együttműködés lehetőségei*. Budapest: A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Szociális Bizottsága, 49–60.

GÁLHIDY László (2015): *Természeti értékek és megőrzésük – Természetvédelmi képzés a Táborfalvai Lő- és Gyakorlóteret használó katonai alakulatok számára*. Képzési anyag.

GALLÉ László szerk. (2012): *Természet- és tájvédelem*. Veszprém: Pannon Egyetem – Környezetmérnöki Intézet.

²⁸ FÖLDI et al. 2021; LIPPAI et al. 2013; PADÁNYI 2023.

- KOVÁCS Tibor – NYERS József – PADÁNYI József (2012): *Építünk, védünk, alkotunk*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- PADÁNYI József (2023): Éghajlatváltozás, természeti katasztrófák, környezeti hatások, katonai képességek. *Hadtudomány*, 33(E-szám), 101–119. Online: <https://doi.org/10.17047/Hadtud.2023.33.E.101>
- PADÁNYI József – LIPPAI Péter (2013): A környezeti sajátosságok hatása a Magyar Honvédség afganisztáni tevékenységére. *Sereg Szemle*, 11(2–3), 22–36.
- SZILÁGYI Tibor (2022): Honvédelem és természetvédelem. A honvédelmi ágazat részvétele a LIFE-projektekben. *Hadmérnök*, 17(2), 171–186. Online: <https://doi.org/10.32567/hm.2022.2.12>
- TAKÁCS Gábor et al. (2022): *Honvédelem és természetvédelem a Kisalföldön – Oktatási segédanyag*. Sarród: Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság.
- ZENTAINÉ GÁSPÁR Vera (2023): *Természetvédelmi jogi alapok*. Előadás. Online: https://jak.ppke.hu/storage/tiny_mce/uploads/old/uploads/articles/11874/file/Természetvédelmi%20jog_2023.04.19.pdf

Jogi források

- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.). Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv>
1996. évi LIII. törvény a természet védelméről. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99600053.tv>
- 275/2004. (X. 8.) Korm. rendelet az európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű területekről. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0400275.kor>
- 314/2005. (XII. 25.) Korm. rendelet a környezeti hatásvizsgálati és az egységes környezethasználati engedélyezési eljárásról. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500314.kor>
- 13/2001. (V. 9.) KöM rendelet a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0100013.kom>
- 4/2008. (VIII. 1.) ÖM rendelet az erdők tűz elleni védelméről. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0800004.onm>

A Tanács 92/43/EGK Irányelve (1992. május 21.) a természetes élőhelyek, valamint a vadon élő állatok és növények védelméről. Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:31992L0043>

Az Európai Parlament és a Tanács 2009/147/EK irányelve (2009. november 30.) a vadon élő madarak védelméről. Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/ALL/?uri=CELEX%3A32009L0147>